

NYUL IMRE

DEBRECENBEN EGYKORI KERTSÉGEI A VÁROS NYUGATI PEREMÉN

Debrecen kertségeit kutatom, mivel ezekről viszonylag kevés írás született. Eddig ebben a témában hét könyvem jelent meg. Mivel a város kőből hiányt szenvedett, így fal helyett árok vette körül. Az árkon kívül legelők, majorsági földek húzódtak. A városárkon belül a XVI–XIX. században a hosszan elnyúló lakótelkeken dúsan termő szőlők és gyümölcsösök voltak, amelyek a lakosság növekedésével egyre kisebb területre szorultak vissza, lassan beépültek. Ez arra készítette a városiakat, hogy szőlőiket és gyümölcsöseiket a település árkan kívülre költöztessék. Az 1600-as évektől egyre több területet osztottak ki. Így alakultak ki a települést övező kertségek. Ezek gazdasági hasznukon kívül a város levegőjét is tisztították.

1. Mi is jellemezte a debreceni kertségeket?

Az ősi várost 17 kertség vette körül, a nyugati oldalon szinte zárt területet képeztek. A kertségeket is árokkal vették körül, ezen belül magas líciumtövisből, gledicsből épített „kerítés” határolta. Bejárni csak a kapukon, illetve az ajtókon keresztül lehetett. A kaput az év legnagyobb részén zárva tartották, csak a kisajtot nyitotta ki a kert őrzésével megbízott csősz vagy a kertgazda a reggeli munkakezdésre. Alkonyatkor pedig bezárta a rosszsándékú emberek távol tartása érdekében. A kert birtokosainak természetesen volt kulcsuk a kisajtóhoz, ha néha késő estig is elbeszélgettek a préházban a bor mellett, utána minden akadály nélkül kijuthattak a kertből. A Libakertnél az árkok egy része még a XX. század első évtizedeiben is megvolt, a Tócoskert déli részén még az 1950-es évek végén is néhány helyen nyomokban megtalálható volt az egykori kerítés.

A várost körülölelő kertségekben elsősorban szőlőt termesztettek. De volt kivétel, például a Libakert, a város egykori zöldszékes kertje. Maga a Libakert név nem véletlenül alakult ki. A területen egykor libalegelő és libató volt, ahová kb. a XVIII. század végéig a libákat

hajtották ki a Mester utcai és csemetei részről. A tó lassan kiszáradt, illetve feltöltötték, és fokozatosan birtokukba vették a területet a kertészek. A magas talajvízszint miatt az alacsonyan fekvő terület kiváló volt a zöldségtermesztésre. Zelizy Dániel így jellemezte: „*A Libakert közvetlen a város mellett fekszik, a hajdani Libató helyén. Fekvése oly alantas, földárja oly magas, hogy kútjaiból tavasszal és ősszel kézzel is el lehet a víz színét érni.*”¹ A „libaker-tesek” a Városház utcában árulhattak, míg a többiek a Simonffy utcai kirakó piacon. A talajviszonyok miatt a libakertes zöldség minőséget jelentett és az ára is olcsó volt. Itt volt kertje például a Deleff családnak is, akik főleg zöldséget termesztettek, de gyümölcsfájuk is volt. Később virágot is termesztettek. Deleff Kolcsó Miklós 1912-ben érkezett az országba, majd 1933-ban Debrecenbe, ahol a Libakertben bérelt földet.

A szőlő betakarítása kiemelkedő eseménynek számított Debrecen életében. Ennek egyik jele, hogy a szüret idejét és a kertek szerinti sorrendjét hatóságilag szabályozták. Ez mindig Szent Mihály napja körül történt, természetesen figyelembe vették a szőlő érését is. 1863-tól a városi közgyűlés három-hat szakaszban határozta meg a szüret idejét, a kertgazdák javaslata alapján. Aki ezt megszegte, azt a mezőrendőr-kapitányság 12 forintra büntette – azon az összegben akár 8 nyilasnyi, azaz 3–4000 négyszögöl szőlőt lehetett vásárolni. A szüret pontos idejét minden évben a Debreczen-Nagyváradai Értesítőben is közzé tették. A szüret idején nem működött a bíróság, a közigazgatási munka ugyancsak szünetelt, mivel a városból mindenki a szüreten vett részt. A Debrecen környékén termelt szőlőket csak bornak termesztették. A minőséggel nem igazán törekedtek, savanykás bor volt, amit 1833-ig csak a város csapszékeiben mérhettek ki. Robert Townson, angol utazó a XVIII. század végén így jellemezte a debreceni borokat: „*A városon kívül szőlős kertek is vannak, de nagyon silány bort teremnek.*”² Nem véletlen volt keletje ennek a bornak is. A rossz debreceni ivóvizek miatt az orvosok egyenesen javasolták a borfogyasztást. Még 1793. július 27-én is olvasható a Református Kollégium tanári kari jegyzőkönyvben olyan határozat, hogy a diákok fejenként és hetenként kapjanak 2–3 meszelynyi bort.³

Debrecen vezetése szigorúan ellenőrizte és korlátozta a városba költözést. Az árkon túl viszont nem engedélyezte a kinnlakást, még a zárt kertekben sem. A kapukon kívül egészen a XIX. század végéig tiltott volt a letelepedés. Ettől függetlenül egyre gyakrabban feltűntek az

¹ ZELIZY DÁNIEL 1882.

² BALOGH ISTVÁN 1958.

³ Megjegyzés: 1 meszely kb. 4 deciliter

árkon kívül is kisebb viskók, földbevéjt kunyhók és egyre komolyabb prэшázak, amelyeket itt-ott lakhatásra is használtak. Debrecenben a prэшázakat pajtáknak is hívták. Ezek eleinte vályogfalúak, illetve nádfedelesek voltak. Ilyen pajtákat fényképezett le Balogh István 1947-ben. Leírása szerint ezekben már szabadtűzhelyeket is kialakítottak.

1. kép Pajta a Sestakertben ⁴

Később persze épültek komolyabb prэшázak is, ilyen volt a Komlóssy út 42. szám alatti úgynevezett „lopott tornácú” prэшáz is. Többet, közülük, így ezt is lakhatóvá tették. Ezt az épületet 2021-ben bontották el.

Az egyik legszebb prэшáz az Újkertben volt, a Jerikó utca 34. szám alatt, amely a 19. század közepén épült klasszicista stílusban és 14 méter hosszú volt. Amikor kiderült, hogy szánják az Újkertet, nem foglalkoztak az állagával. Elhanyagolt állapota ellenére megtalálhatók

⁴ BALOGH ISTVÁN felvétele. Lásd még: NYUL IMRE (B) 2018: 12.

voltak rajta az eredeti párkánykiképzések, a díszítések formai kialakításai. A tiltakozások ellenére 1977-ben lebontották pedig többen is javasolták, hogy szőlészeti, borászati múzeumot alakítsanak ki benne.

2. kép Komlóssy út 42. szám ⁵

3. kép Présház a Jerikó utca 34. szám alatt ⁶

⁵ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (B) 2018: 13.

⁶ NYUL IMRE (A) 2018: 15.

2. Sajnos több érdekes, értékes kertségi épület is eltűnt

Az Alföldön sok helyen jellemző volt a kettős udvar, ahol általában a külső udvart az állatok számára tartották fenn. A lakóház többnyire a belső udvarban állt, de később már az ólakat is ide költöztették, és a külső udvarból kertet alakítottak ki. Az utcáról tehát csak két kapun, illetve a kerten át lehetett a belső udvarra hajtani. Ilyen debreceni udvar volt egykor a Nádor u. 10. szám alatt is, amiről 1937-ben fényképet készítettek. Ehhez hasonló több helyen is volt, főleg a kertségek szélső utcáiban.

4. kép Nádor utca 10. szám alatti kettős udvar ⁷

⁷ LÜKŐ GÁBOR felvétele. DM. Ft. 3341. Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 16.

A Böszörményi út 105. szám alatt egy érdekes ház állt, amelynek a tetején egy hatalmas beton víztartály volt. Tulajdonosának nagyobb területen pöszmétés kertje volt, és annak öntözésére gyűjtötte benne az esővizet.

5. kép Böszörményi út 105. szám ⁸

⁸ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

A Debreceni Városi Könyvtár feldolgozó csoportja 1963-ban a Lehel utca 44. szám alatt nyert elhelyezést, egy mindössze 56 m²-es épületben. *„Az épület egy szanálásra ítélt családi ház volt. A szűk, burkolat nélküli utcába a posta gyakran nem vitte ki a könyveket, hol a sár, hol a por akadályozta. A téli hónapokban előfordult, hogy hetekig nem tudtak kiszállítani, illetve eljuttatni a feldolgozott könyveket a könyvtári egységekbe. A ház egy esőzés után életveszélyessé vált.”*⁹ Ennek ellenére még évekig dolgoztak itt a könyvtár dolgozói. Átköltözésük után, a szanálásig még lakóházként szolgált az épület.

6. kép Lehel utca 44. szám ¹⁰

⁹ http://www.dbvk.hu/egyebek/merfoldkovek/show.php?page=head_sz_szabo_laszlo.php Az oldal utolsó megtekintése: 2023. X. 11. Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

¹⁰ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 61.

A korabeli sajtó a szanálások előtt a kertiségeket úgy mutatta be, hogy ezeken a területeken romos, nyomorúságos körülmények között éltek az emberek. Igen, voltak ilyen házak is, de nagyon szépek is. Ez utóbbira néhány példa. Ilyen volt a Jerikó utca 36. szám alatti Lili-lak, amelyet csak a lakótelep építése közben bontottak le. Amíg az építkezés nem érte el a telket, addig az építők munkások használták öltözőként és étkezőhelyként.

7. kép Lili-lak – Jerikó utca 36. szám ¹¹

¹¹ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 58.

Az Aczél utca 19. számú ingatlan Aczél Géza a város főmérnökének háza volt. A helye üresen áll, hasonlóan mint a Borsos-villát érdemes lett volna megmenteni. A Domokos Lajos utca 15. számú ház a Borsos villa mellett állt. A lakótelep építése idején még meg volt, az építésvezetőség használta, ma játszótér van a helyén.

8. kép Herczeg villa – Domokos Lajos utca 15. szám ¹²

3. És csak néhány a ma még meglévő, védelemre érdemes kertségi épületek közül

Simonyi út 14. szám – Stegmüller villa, Stegmüller Árpád tervezte és építette 1932-ben – később iskola céljára is használták, ma irodák működnek benne. Átalakították, a tetőteret is beépítették. A közelmúltban felújították és a díszítést is visszakapta.

A Simonyi út 40. szám alatti emeletes villát Szentpéteri-Kun Béla professzor építtette 1912-ben, Borsos József tervei alapján – korábban helyi védett volt, valami oknál fogva azonban kikerült belőle. A Borsosra jellemző díszítő elemek ma is fellelhetők. A Simonyi út 40. szám alatt az emeletes villa mögött húzódik meg a régi, földszintes Kun villa, ami 1902-ben épült. Szerencsére a fa díszítő elemei ma is megvannak.

¹² HERCZEG LÁSZLÓ tulajdona. Lásd még: NYUL IMRE 2020: 99.

9. kép Stegmüller villa – Simonyi út 14. szám ¹³

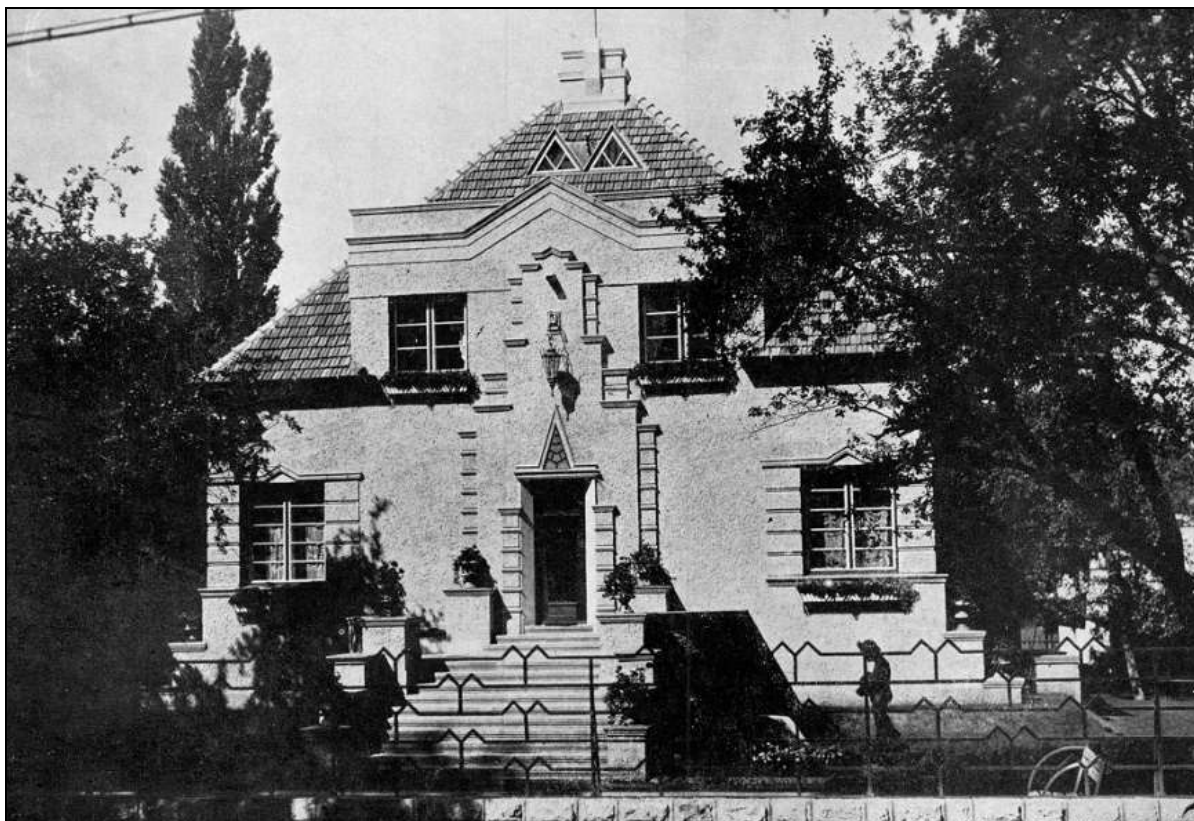
¹³ Kép forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE 2019: 187.

10-11. kép Szentpéteri Kun villa és a régi épület – Simonyi út 40. szám ¹⁴

¹⁴ Képek forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Lásd még: NYUL IMRE 2019: 72.

A Simonyi út 42. szám alatti villát dr. Fényes Jenő jogász, „*árvaház alapító mecénás*” építtette 1929-ben, Sajó István terve alapján. Ez a környék legeredetibb formájában megmaradt épülete, az előtte levő díszmedencével együtt. Érdeemes lenne legalább helyi védelem alá helyezni.

12. kép Fényes villa – Simonyi út 42. szám ¹⁵

A Bessenyei utca 7. szám alatti villát az építtető házaspár a „*Reviczky Ádám és felesége, Boross Jolán Pohl kertész-árvaotthona*” alapítvány részére építtette 1934-ben. Ma óvoda működik benne. A Simonyi út 32/A. szám alatti Komlóssy-villát pedig Komlóssy Arthur ügyvéd, egykori polgármester helyettes építtette 1901-ben. Sajnos nem a legjobb állapotban van a jobb sorsra érdemes épület. Az Eröss Lajos utca 20. szám alatti villát Mihalovits Jenő gyógyszerész építtette 1911-ben. Gyönyörű parkosított kertje van. Ma kissé átalakítva egy művész-házaspár lakja.

¹⁵ Képek forrása: Méliusz Juhász Péter Könyvtár

13. kép A Simonyi út 32/A. szám ¹⁶

14. kép A Mihalovits villa ¹⁷

¹⁶ NYUL IMRE 2019: 64.

¹⁷ KOVÁCS BEATRIX felvétele. Lásd még: NYUL IMRE 2022: 49.

Az Eröss Lajos utca 2. szám alatti villát Jármly Tamás kulturmérnök építtette 1920 előtt. A fa díszítése kicsit kopottan, ma is megvan. A Doberdó utcai egykori Salvator katonai barakkok pedig 1911-ben épültek. Kórházként, menekültek szállásaként, majd lakásokként is szolgáltak. A lakótelep építése során csak egy épület maradt meg, amelyet jelenleg kereskedelmi egységek használnak. Akár hadtörténeti múzeumként is hasznosítható lehetne.

15. kép Jármly villa, Eröss Lajos utca 2. szám ¹⁸

¹⁸ Lásd még: NYUL IMRE 2022: 45.

16. kép Salvator katonai barakk (Méliusz Juhász Péter Könyvtár)¹⁹

A Széchenyi utca 69. szám alatti eredeti háznak csak a vasrácsos kerítése és kapuja maradt meg. Az eredeti és lebontott házat Than Gyula újságíró vásárolta meg és újíttotta fel, majd 1913-ban a kerítést ő készítette. ami szerencsére a kapuval együtt megmaradt. Talán érdemes lenne védelem alá helyezni.

És sorolhatnék még néhány szép, értékes, ma még meglévő kertségi épületet... Érdemes lenne ezekre is nagyobb figyelmet fordítani. Megőrizni, megvédeni az átalakításoktól, lebontásoktól az egykori nyaralókat, kertségi házakat, hogy ezekből is megmaradjon néhány az utókor számára!

¹⁹ Lásd még: NYUL IMRE (A) 2018: 186.

17. kép A lebontott Than villa megmaradt kapuja ²⁰

²⁰ Lásd még: NYUL IMRE 2022: 40-41.

Forrásjegyzék

DÉRI MÚZEUM

(é. n.) DÉRI MÚZEUM FOTÓTÁRA

MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA

Irodalomjegyzék

BALOGH ISTVÁN

1955 *Debrecen. Magyar műemlékek.* In: D. FEHÉR ZSUZSA (Sorozatszerk.):
Kiadó: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest, 1-99.

NYUL IMRE

2018 *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda.
Debrecen. 1-198.

2018 *A debreceni Sestakert.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 1-199.

2019 *A debreceni Sétakert.* Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debre-
cen. 1-197.

2020 *A debreceni Vénkert.* Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 1-195.

2021 *A debreceni Libakert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 1-176.

2021 *A debreceni Tócsóskert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 1-163.

2022 *A debreceni Széchenyikert.* Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debre-
cen. 1-113.

Képjegyzék

A LEBONTOTT THAN VILLA MEGMARADT KAPUJA

2022 NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 40-41.

A MIHALOVITS VILLA

2022 KOVÁCS BEATRIX felvétele. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 49.

A SIMONYI ÚT 32/A. SZÁM

2019 NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 64.

A SZENTPÉTERI KUN VILLA RÉGI ÉPÜLETE – SIMONYI ÚT 40. SZÁM

2019 NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 72.

BÖSZÖRMÉNYI ÚT 105. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 61.

FÉNYES VILLA – SIMONYI ÚT 42. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA.

HERCZEG VILLA – DOMOKOS LAJOS UTCA 15. SZÁM

(é. n.) HERCZEG LÁSZLÓ tulajdona. NYUL IMRE: *A debreceni Vénkert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2020: 99.

JÁRMY VILLA, ERŐSS LAJOS UTCA 2. SZÁM

2022 NYUL IMRE: *A debreceni Széchenyikert*. Magánkiadás. Kapitális Nyomda. Debrecen. 45.

KOMLÓSSY ÚT 42. SZÁM

2018 MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sestakert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 13.

LEHEL UTCA 44. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 61.

LILI-LAK – JERIKÓ UTCA 36. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 58.

NÁDOR UTCA 10. SZÁM ALATTI KETTŐS UDVAR

(é. n.) LÜKŐ GÁBOR felvétele. Leltári szám: DM. Ft. 3341. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 16.

PAJTA A SESTAKERTBEN

(é. n.) BALOGH ISTVÁN felvétele. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sestakert*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2018: 12.

PRÉSHÁZ A JERIKÓ UTCA 34. SZÁM ALATT

(é. n.) NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 15.

SALVATOR KATONAI BARAKK (MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR)

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Újkert 1746-tól napjainkig*. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen 2018: 186.

STEGMÜLLER VILLA – SIMONYI ÚT 14. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA. Lásd még: NYUL IMRE: *A debreceni Sétakert*. Debrecen. Magánkiadás. Rexpo Nyomda. Debrecen. 2019: 187.

SZENTPÉTERI KUN VILLA – SIMONYI ÚT 40. SZÁM

(é. n.) MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER KÖNYVTÁR HELYTÖRTÉNETI FOTÓTÁRA.